

Divagació informativa sobre Joan Puig i Ferrer i la seva obra, amb especial atenció a «El pelegrí apassionat»

«Us seré franc, Cantí: quan em vaig proposar d'escriure la vida de Janet em vaig dir això: "Ha d'ésser una cosa entre Cervantes, Dostoievski i Proust"». (*La traïció de Llavaneres*, pàgina 89.)

«O si no fos la vellesa! I què la vellesa encara? Si no fos la salut rompuda, si jo hagués vist aquesta obra cap allà als quaranta anys o als cinquanta, no hi hauria cas. La meva tragèdia com a escriptor és que no la podia veure fins ara, amb la mort a la gorja, com si ella hagués de fer-se amb la meua mort i no amb la meua vida; i quan tinc la certitud del que és ella d'infinítament més poderós que jo, les defallences físiques que fan que ella em devori el moll de la poca vida que em resta... És la meua tragèdia. L'accepto. Accepto coratjosament la meua fatalitat. A veure qui podrà més, ella o jo, la idea o l'home, les forces de creació, que encara les tinc totes, o les de destrucció, també dintre meu. ¿Sabeu que tota la meua existència ha estat una lluita entre aquestes dues forces, i el que s'esdevé entre aquesta obra i jo sembla l'acabament d'un destí? I voleu que ara reposi? Un capítol més, una pàgina més, una ratlla més, ni que em costin la salut, deixen la meua obra menys inacabada, menys informe, l'acosten més al meu ideal... Com em puc allunyar d'ella? Fer un viatge? Fugir d'aquí? De mi? D'ella? Amb ella he de morir, aferrat a la seva substància, a les seves formes... Acabada o no, viure i morir amb ella, morir i viure per ella... ¿No és així que ho fan els herois?» (*Vells i nous camins de França*, pàg. 463.)

Si generalment els papers no han prodigat massa explicacions sobre les figures de la literatura catalana, en el cas de Joan Puig i Ferrer l'assumpte és una mica més complicat. De Puig i Ferrer no n'han parlat ni tan sols els cenacles fidels al manteniment de la cultura autòctona. Almenys, durant una llarga temporada se l'havia bandejat força deliberadament. La seva conducta pública, i de retruc també la privada, havien estat condemnades per les consciències del país, però podríem sospitar que, quan el 1956 morí a París, ell estava convençut d'haver servit Catalunya i d'haver assolit l'objectiu de la seva vida: ser un

heroi. Heroi segons ell, sapastre segons d'altres; en tot cas fou una personalitat complexa i un dels primers escriptors catalans d'aquest segle.

Va néixer a la Selva del Camp el 5 de febrer de 1882, i la seva aparició constituí un drama familiar. La mare s'havia casat feia pocs mesos amb un home que no reconegué el nou nat com a fill seu i que activà la separació matrimonial molt poc després. Aquest origen, recolzat en els idearis modernistes vigents a l'època de la seva adolescència, l'obsessionà llargament i accentuà potser l'individualisme que el caracteritzaria toda la vida. El modernisme, efectivament, actuà molt aviat en ell: a Reus, on estudiava el batxillerat, entrà en contacte amb el grup capitanejat per Cosme Vidal (que signava Josep Aladern) i s'hi integrà ràpidament. Per aquesta època començà a publicar versos, encara que sense massa fortuna. Baixat a Barcelona per a estudiar farmàcia, menà una existència mediocre, no del tot adaptat a la ciutat, treballant com a mestre d'escola, freqüentant la vida nocturna del districte cinquè, connectant amb alguns dels grups anarquistes de l'època, i fent-se una cultura literària autodidacta i irregular al gust del moment: Carlyle, Ibsen, Gorki, Goethe, Nietzsche, etc. El desencaix, que d'altres modernistes solucionaren mitjançant el suïcidi — ell també l'intentà — el resolgué fugint a França, on, sovint viatjant en qualitat de vagabund, potser trobà un cert equilibri. Abandonà la poesia i, almenys d'una manera sistemàtica, sembla que no tornà a escriure'n fins els darrers anys de vida. De retorn, començà a treballar en el periodisme i inicià la carrera de dramaturg. De fet, en la seva obra s'observa una progressió que el dugué molt delimitadament des del conreu del gènere normalment més breu i sintètic, el de la poesia, fins a l'intent de creació d'una obra novellística de caràcter total.

Encara que el mateix any havia ja publicat uns *Diàlegs dramàtics*, la primera peça escènica estrenada, el 1904, va ser *La Dama alegre*, que fou titllada d'immoral i constituí un petit escàndol, però que concentrà l'atenció damunt d'ell. Seguiren, en una que podríem qualificar de primera i millor etapa, *Arrels mortes* (1906), *Aigües encantades* (1908), *La Dama enamorada* (1908), *Drama d'humils* (1909) i *El gran Aleix* (1912). *Arrels mortes* i *Drama d'humils*, però sobretot *Aigües encantades* reflecteixen d'alguna manera preocupacions de tipus social, encara avui força vàlides, bo i responent també a l'individualisme ibsenià que, com ja hem dit, mai no el deixaria. *La Dama enamorada* i *El gran Aleix*, més madures, suposaren la plenitud teatral de

l'autor. L'atenció recau damunt les lluites de caràcters, i l'ombra d'Strindberg — sobretot a la primera versió en cinc actes de *La Dama enamorada* — hi plana d'una manera decisiva. *La Dama enamorada* constituí un èxit i es convertí en peça de repertori, però no significà un triomf absolut ni serví per a resoldre les angúnies econòmiques del dramaturg. Potser va ser, i convindria estudiar-ho, en la recerca d'un èxit de taquilla, que anà provant fórmules diverses tals com la recreació neo-romàntica de melodrames arcaïtzants — *La innocent* (1912), *Garidó i Francina* (1917) — o, principalment, les comèdies de «saló», sempre dins d'un to de gran dignitat, amb les que contribuí a l'intent de crear una dramaturgia destinada al consum de la burgesia catalana — *Desamor* (1912), *Si n'era una minyona...* (1918), *El gran enlluernament* (1919), *L'escola dels promesos* (1922), etc. —. No aconseguí tampoc així l'estabilitat dins dels mecanismes teatrals i, de tota manera, el seu cas no és massa diferent del dels altres millors dramaturgs de l'època.

El modernisme, que l'havia alimentat culturalment, i dels supòsits del qual mai no es desempellegà completament, havia estat esbandit pel grup noucentista a finals del primer decenni del segle xx. Puig i Ferrer abandonà la barca quan feia aigües — és molt il·lustratiu el gradual refredament de la seva amistad amb el cercle de l'escriptor Plàcid Vidal, tal com aquest el presenta al seu llibre de records *L'assaig de la vida*, i tal com Puig i Ferrer el justifica a partir del quart volum d'*El pelegrí apassionat* —, però no fou mai del tot acceptat pels nous àrbitres del món cultural. La qüestió econòmica, el desencaix respecte de la literatura a la moda i encara, segurament, el seu propòsit de conrear un gènere on pogués moure's amb més llibertat poden ser factors que ajudin a entendre les vacil·lacions a les quals es veié sotmès pels voltants de 1920 i a conseqüència de la qual abandonà el teatre i començà a escriure novella. Uns anys abans, possiblement, a fi d'adquirir seguretat davant de l'*élite* postnoucentista, cursà la carrera de lletres.

El moment del canvi era, a més, oportú. Després de llarga crisi hi hagué, en aquells anys, una represa editorial de col·leccions dedicades al gènere, i ell mateix, a partir de 1928, dirigiria la magnífica «Biblioteca A tot vent». Els seus primers intents en el nou camp foren narracions i «nouvelles», com *L'home que tenia més d'una vida* (1925) i *Les facècies de l'amor* (1925). Aviat, però, s'embranchà en la confecció d'històries cada cop materialment més voluminoses. Dotat d'escassa imaginació, la pedrera d'on Puig i Ferrer extragué el material per a les

seves obres fou, sempre, la vida pròpia. Això ja era cert en el teatre. Així, per exemple, amb *La Dama alegre* i *La Dama enamorada* trasposaria un episodi del seu vagabundeig per França, amb *Si n'era una minyona...* justificaria potser la decisió de casar-se amb una noia de condició social y intel·lectual modesta, amb *El gran enlluernament* exposaria les relacions sentimentals amb la muller d'un amic (la Dori de *El pelegrí apassionat*), i amb *Anna darrera la cortina* (1936), únic intent important teatral posterior a la decisió d'abraçar la novella, analitzaria un procés de gelosia patit en la seva carn. Ara, en canviar de gènere, no varià de procediment. Tenim, d'una banda, una novella, *Servitud* (1926), i una narració llarga, *On són els pobres?* (1934), escrites amb tècnica de reportatge i de caricatura respectivament, on fustigà el món del periodisme que ell, que fins al 36 s'hi dedicà sempre, coneixia prou de prop; en ambdós casos la reelaboració dels fets reals, o de la seva visió dels fets reals, resultà mínima. Hi ha, després, *Vida interior d'un escriptor* (1928), llibre de qualificació difícil, meitat dietari íntim, meitat assaig, però novella en definitiva, amb el qual explicà els problemes d'un escriptor català enfront de l'obra que escriu i enfront de la societat que l'envolta. Per fi, tenim les novel·les més estrictes, *Els tres allucinats* (1928), *El cercle màgic* (1929) i *La farsa i la quimera* (1936), ambientades en els medis rurals i saturades també d'elements autobiogràfics, ara més mastegats i elaborats. D'entre d'elles interessa remarcar *El cercle màgic*, amb la qual guanyà l'agitat primer premi Creixells concedit (1929), escrita amb tècniques dostoievskianes i on va saber equilibrar i matisar una de les seves constants temàtiques, l'oposició entre les concepcions idealista i materialista de la vida. A *El cercle màgic* hi ha un personatge infantil, curiosament estudiat, que recull les experiències del Puig i Ferrer nen i que més tard reprendria com a protagonista de la seva empresa més ambiciosa. Però la creació màxima d'aquesta època fou, segurament, *Camins de França* (1934). Començada a instàncies de Rovira i Virgili, que li anà publicant uns primers fragments a la *Revista de Catalunya*, havia estat projectada, al principi, com a llibre de records sobre els seus vagabundeigs juvenils. Per a explicar les motivacions que acabarien abocant-lo a aquest vagabundeig escriví una part inicial on narrava la seva autobiografia anterior als fets centrals. El resultat fou un volum de més de vuit-cents planes, on el periple per França quedava encara, al final, interromput una mica arbitràriament, i l'autor mig promètia una continuació. Ara bé, si a l'hora d'es-

criure novel·les hagué de recórrer a l'experiència personal, quan conscientment volgué evocar la seva experiència personal no s'estigué de retocar-la en profit d'una millor harmonia literària. En conseqüència, és arriscat de donar crèdit literal a cadascun dels elements particulars que s'exposen a *Camins de França*. Tant se val; hagi de ser qualificada com a ficció literària o com a memòries, en tot cas es tracta d'una de les obres de prosa creativa més belles i complexes de la literatura catalana en d'aquest segle.

Orador, pel que sembla, abrandat i convincent, Puig i Ferrer participà en política i arribà a diputat de l'Esquerra Catalana. En esclatar, doncs, la revolució de 1936, li foren confiades tasques diverses, però, sobrepasat pels esdeveniments, aprofità la missió de caràcter econòmic amb la qual la Generalitat l'envià a París per a quedar-se en aquella capital. No tornaria a Catalunya. S'obrí, així, un parèntesi en la seva producció. Restaven a l'aire nombrosos projectes, entre els quals val la pena de destacar una novella que s'havia de dir *Janet Masdéu*, continuació sens dubte d'*El cercle màgic*, i la segona part de *Camins de França*. Però a París, acabada la nostra guerra, li calgué replantejar l'obra futura. Lliure per primera vegada d'estretors econòmiques, gràcies a uns diners pertanyents a la Generalitat, que ell i d'altres s'havien repartit, sentí la necessitat de justificar-se. Ferran Canyameras, antic amic seu, amb qui havia trencat a conseqüència d'un assumpte de diners i de faldilles, feia circular en còpies mecanografiades un llibel de qualitat literària nulla — encara que molt interessant per les dades que aporta, segons reconeixia el mateix Puig i Ferrer — destinat a bescantar la figura del nostre autor. Aquest decidí de respondre, però aviat el projecte restà inclòs dins d'una idea infinitament més ambiciosa, i començà a escriure *El pelegrí apassionat*.

El pelegrí apassionat és una novella en dotze volums de grant format i una mitjana de cinc-centes pàgines cadascun. El primer dels dotze es publicà en 1952, i l'últim encara ha de sortir. (Un parèntesi sobre aquest assumpte. Edicions Proa, represes a Perpinyà pel mateix Puig i Ferrer, passaren després a mans d'Aymà, S. A., però Aymà, S. A., no edita el volum que manca per a completar *El pelegrí apassionat*, i potser seria hora de demanar una explicació. Els amos d'Aymà, S. A., s'enfrentaran amb una responsabilitat relativament considerable si, tan generosos com s'han mostrat sempre envers la cultura catalana, l'aparició del llibre segueix retardant-se o, toquem ferro, no arriba a publicar-se i es perd.) Totes les idees que algun dia havia

pensat desenrotllar, però que no havia pogut encara passar al paper, foren abocades aquí i sumades a una reconsideració dels temes ja tractats anteriorment. La producció escrita fins aleshores se li apareixia de sobte com una simple preparació al projecte titànic que anava a realitzar. I, com Proust, es queixava que la maduresa, la comprensió del que havia de ser l'obra de la seva vida, no li arribés fins ara, ja gran, amb la por constant que la mort arribés abans de posar-hi terme. (De fet, els volums cinquè i sisè apareixen, efectivament, inacabats.) L'allusió a Proust és necessària, doncs, a les influències de sempre; per a l'execució d'*El peiegrí apassionat* s'hi sumava la de l'autor d'*A la recherche du temps perdu*. Com ell, a través d'una autobiografia d'anàlisi íntima i implacable, Puig i Ferrer, egocèntric, matusser, ingenu, però enardit per una voluntat de ferro, volgué donar una visió completa de tota una època, la de la Catalunya del seu temps. Es tracta, efectivament, d'una novella amb clau, i sota els noms de Benigne, Gentil, Comparet, Llavaneres, etc., s'hi revelen els de Plàcid Vidal, Ventura Gassol, Companys, Ferran Canyameras, per citar únicament exemples ben diversificats. L'obra havia de tenir, però, entitat per ella mateixa, sense necessitat de sobreentesos, i l'autor volgué assegurar el tret seguint a cada moment el model literari d'alguns dels seus autors predilectes. Per a començar, l'episodi inclòs dins de *Janet vol ser un heroi*, titulat «Un amor de Janet», recorda els amors entre Julien Sorel i madame de Rênal a *Le rouge et le noir*. El protagonista, el mateix Janet, d'*El cercle màgic*, en fersé acompanyar de Josep, personatge vagabund que co-protagonitzava *Camins de França*, apareixerà com un nou Quixot a qui no falta així el Sancho Panza corresponent i, per exemple, el segon volum de la novella, *Homes i camins*, és una referència constant a la segona part del Quixot, començant pel fet que, en sentir-se personatges de llibres anteriors, els herois decideixen d'anar plegats i a l'aventura, i acabant per la constatació que l'episodi de la finca dels Brucs segueix l'esquema de l'episodi quixotesca dels ducs. El procés amorós entre Janet i Mari-Stella, d'altra banda, segueix l'esquema dels d'Swan i Odette descrits per Proust. I així anar fent. Sí, les referències, els punts de recolzament són constants, però a vegades de signe curiosament divers, en intenció, als que hem descrit. Així, Puig i Ferrer, sempre descurat o, almenys, nuós i aspre en el seu estil, ens sobta inesperadament, al quart volum de l'obra — *Vells i nous camins de França* — amb un fragment deliciós d'estil, on se sotmet a la recerca d'un vocabulari enormement ric i acolorit (pp. 432-434),

i on, de fet, dóna la seva versió del tema de *La parada*, de Ruyra. Per què aquest estrany «tour de force»? Caldria establir-ho amb seguretat, cas que sigui possible, però al lector se li acut sospitar que, ambiciós com era, volgué així rectificar l'opinió que, al llibel que feia circular Canyameras, posa en la boca del mateix Puig, i segons la qual aquest únicament acceptava, d'entre els escriptors catalans, la superioritat de Ruyra. Ni Ruyra, sembla replicar-nos, donat que sóc capaç de fer el mateix que va fer ell. És una pura interpretació arriscada i un exemple que, en ell mateix, no afecta al sentit de l'obra, però pot servir com a indicatiu d'una de les seves constants: el conjunt està absolutament ple de trampes de tipus divers, i anar-les descobrint constitueix un esport, per aquells que estiguin podrint de literatura, fascinant. Al costat de moments prolixos i reiteratius la lectura d'*El pelegrí apassionat* recompensarà la persona arriscada que s'hi atreveixi amb moments extraordinaris: la continuació dels camins de França, l'ambientació de l'anarquisme barceloní de principis de segle, els amors turmentats amb Dori o amb Anna, la difícil salvació dels monjos de Montcalm (Montserrat)... Potser són els volums vuit i nou, aquells on narra les relacions afectives amb Mari-Stella, on, qui sap si per haver succeït els fets reals massa recentment, no fou capaç d'una objectivació i una selecció dràstica dels elements, i els que resulten, en conseqüència, més fluixos. Puig i Ferrer creà per a la seva obra màxima una galeria extensíssima de personatges. Ell és, per descomptat, el Janet protagonista, però aquest Janet es desdibuixa constantment malgrat les innombrables disseccions que l'autor en fa. És en les figures que el volten que aconseguí les peces més ben acabades. Hi ha la figura de Josep, l'antic «llarg de camins», murri i materialista, home refractari a les sofisticacions; hi ha l'ambigua figura de Bep, un nou alter-ego de Puig i Ferrer en el qual col·locà el drama del seu origen irregular; o Benigne Constant, símbol de l'amistat, o Rombier, o Càndia, o Adelina... Tota l'obra s'omple, en fi, d'angoixes i introspeccions dostoiévskianes que van, però, molt més enllà i arriben a formulacions existencials; no són simples coincidències, segurament. En tot cas, les citacions i crítiques a Sartre són massa sovintejades per no veure que Sartre l'impressionà.

Ens hem entretingut massa llargament parlant d'*El pelegrí apassionat*, però l'assumpte potser ho mereixia. Es tracta de l'obra més important d'un autor important, i passa, en canvi, sense l'advertència que caldria esperar. Puig i Ferrer, d'altra banda, que havia somiat de ser un heroi, escrivint-la aconseguí,

segons ell, i és això el que volíem dir al principi d'aquest escrit, el seu propòsit. No creiem que cap obra literària justifiqui la conducta personal de l'autor, però ara seria ja lleugerament difícil de demanar-li explicacions per una manera de viure, i, en canvi, tenim la seva obra, que ens pertany i que demana judici.

Josep M. BENET I JORNET

Febrer de 1971.